

Костусьяк, Наталія, і Приймачок, Оксана. «Вербалізація поведінкових стереотипів в українській та польській фразеологічних картинах світу». *Лінгвостилістичні студії*, вип. 13, 2020, с. 72–83.
Kostusiak, Natalia, and Prymachok, Oksana. "Behavioral Stereotype Verbalization in Ukrainian and Polish Phraseological Pictures of the World". *Linguostylistic Studies*, iss. 13, 2020, pp. 72–83.

УДК 81'373.7(477+438):39]:316.647.8

<https://doi.org/10.29038/2413-0923-2020-13-72-83>

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ПОВЕДІНКОВИХ СТЕРЕОТИПІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА ПОЛЬСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ КАРТИНАХ СВІТУ

Наталія Костусьяк

Волинський національний університет імені Лесі Українки,
Луцьк, Україна

Оксана Приймачок

Волинський національний університет імені Лесі Українки,
Луцьк, Україна

У статті запропоновано зіставне дослідження українських та польських фразеологічних аналогів на позначення різноманітних поведінкових моделей і стереотипів; співвідносні в обох мовах ідіоми класифіковано на кілька груп, у кожній з яких простежено спільні й відмінні риси в плані вербального вираження ключових образів. Контрастивний аналіз засвідчує близькість, але не тотожність фразеологічних картин світу споріднених мов.

Ключові слова: мовна картина світу, фразеологічний компонент, фразеологічні аналоги в українській та польській мовах, поведінковий стереотип, контрастивне дослідження.

BEHAVIORAL STEREOTYPE VERBALIZATION IN UKRAINIAN AND POLISH PHRASEOLOGICAL PICTURES OF THE WORLD

Natalia Kostusiak

Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, Ukraine

Oksana Prymachok

Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, Ukraine

This article highlights results of a contrastive analysis of the Ukrainian and Polish phraseological analogues that denote various behavioral models and stereotypes; similar phraseological units from languages in question are divided into several categories, each of which is further analyzed regarding differences and similarities of the verbal expression of the key images. Phraseological equivalents of common Slavic origin, that show structural and semantic similarity of Polish and Ukrainian analogues, are classified as interlingual. The contrastive analysis of the phraseological units under investigation enables distinction of a vast group of collocations that underwent metaphorical transformations, as contrasted to a relatively small category of word combinations whose meaning is equal to the sum of meanings of their components. Research into the semantic features of phraseological expressions of human behavior and human psychic and physical states results in

differentiating the following categories of idioms in Polish and Ukrainian languages: 1) those identifying untruthful actions or false information about a person; 2) identifying intention to deceive the speaker; 3) identifying situations of mindless acts; lack of discretion, etc.; 4) identifying situations resulting from psychophysical manifestation of anger, rage, or nervousness; 5) those identifying treachery, hypocrisy, slyness, insincerity of a person who is hiding their intentions; 6) those identifying stereotypes about a greedy person; 7) those identifying a pertinacious person; 8) those identifying traits of subservience, compliance, patience; 9) those identifying a carefree person; 10) those identifying a stereotype of a quiet person. The study has revealed that absolute equivalents among Ukrainian and Polish phraseological units are numerous, which means that many share forms, semantics, and pragmatic parameters altogether, possessing identical (either positive or negative) expressive and metaphorical components. Yet the most interesting issue for contrasting proved to be phraseological equivalents that fully demonstrate original linguistic, cultural, and ideological viewpoints of the nations, as well as the patterns of mind and behavior of people-representatives of their nation.

Key words: linguistic picture of the world, phraseological component, phraseological analogues in Ukrainian and Polish languages, behavioral stereotype, contrastive analysis.

Вступ. Більше як за століття свого обігу наукова метафора «картина світу» від елементарного її розуміння (інформація про дійсність, сприйнята й опрацьована людською свідомістю) набула різновекторного характеру залежно як від об'єкта, що здатен формувати свідомість, так і від самого суб'єкта, який в оригінальний спосіб обробляє різноманітну інформацію про довкілля та своє місце в ньому. Так із часом з'явилися поняття наївної і наукової, реальної й віртуальної, міфологічної й релігійної, чоловічої і жіночої, традиційної та сучасної картин світу, які становлять глибинне ментальне світобачення. Людина (і як індивід, і як представник своєї етнічної групи) може залучати різні способи впорядкування знань про свій світ, та чільне місце з-поміж них, безперечно, належить мові. Дослідження мовної картини світу цікаві для представників різних філологічних наук і прикладних напрямів, як-от: етнолінгвістики, когнітивістики, лінгвокультурології, психолінгвістики, теорії комунікації, міжкультурної комунікації, перекладознавства, лінгводидактики тощо. Мовна картина світу відрізняється від усіх інших тим, що має універсальний характер: природна мова здатна втілити, фактично матеріалізувати будь-яку іншу картину, стати її вербальною копією. Ідея В. фон Гумбольдта: скільки мов – стільки різних мовних картин світу – стала потужним поштовхом для контрастивного вивчення й виявлення специфіки кожного окремого «образу світу».

Напевно, найбільш оригінальним і своєрідним компонентом мовної картини світу є її фразеологічний фонд. Важливо, що фразеологічні одиниці, на відміну від лексичних, відтворюють не цілісну картину світу, а її фрагменти, особливо актуальні для носіїв мови. Саме тому протягом останніх десятиріч з'явилося чимало напрацювань, присвячених контрастивному аналізу різнорангових одиниць, об'єднаних на основі обраної науковцем спільної ознаки. У цьому контексті вважаємо

продуктивним і перспективним опис співвідносних українських та польських фразеологізмів, об'єднаних спільною семантикою.

Проблема зіставного вивчення стійких полівербальних одиниць у лінгвістиці не нова. Ідіоматичні сполуки студіювали з акцентом на походження, еволюційні зміни в межах української, російської, білоруської мов (М. Жуйкова, О. Левченко). Компаративний аналіз французьких, іспанських та італійських фраземних корелятивів запропонувала Н. Стрілець. Українські та іспанські ідіоми обрала об'єктом вивчення Л. Миронова. Попри різноаспектність дослідження фразеологізмів, у науковій парадигмі маємо зовсім мало українсько-польських компаративних студій. У цьому контексті доречно згадати монографію І. Кононенко, де стійкі одиниці схарактеризовані фрагментарно, а також праці А. Самадової, яка докладно описала українські й польські фразеологізми з номінаціями страв. Водночас компаративне студіювання доречно застосувати й до інших семантичних груп стійких сполук. Виразний та нині актуальний акцент на антропоцентризмі спонукає до вивчення українських і польських фразеологізмів зокрема й у такій площині.

Мета дослідження – ідентифікація окремих фрагментів української та польської мовних картин світу шляхом порівняння семантично співвідносних фразеологічних аналогів з позицій їхнього вербального наповнення.

Матеріал і методи дослідження. Джерельною базою слугували «Словник фразеологізмів української мови» (*Словник*) і “Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego” (*Wielki*). Дослідження виконано на матеріалі відібраних фразеологічних одиниць із семантикою певної моделі поведінки чи відповідного стану людини.

Як основні використано *методи лінгвістичного спостереження та опису* – для інтерпретації специфіки фразеологічних одиниць в українській та польській мовах та *зіставного аналізу* – для вияву спільних та відмінних ознак співвідносних за семантичним потенціалом українських та польських фразеологізмів, а також застосовано методики *компонентного й семантичного аналізу* – для з'ясування семантичних особливостей фразеологізмів.

Результати дослідження та дискусія. У будь-якій мові, зокрема й українській та польській, фразеологізми – своєрідні усталені сполуки, формули передавання певної інформації, що відбивають ментальність, культурні традиції народу й вирізняють його з-поміж інших. Водночас, попри виразні ознаки відтворюваності, цілісності й стійкості, на нашу думку, незаперечним є факт про можливість незначних модифікацій у межах ідіоматичних сполук. Проте такі зміни не надто різючі, аби позбавити усталені вирази закріплених за ними параметричних особливостей. До важливих аспектів опису фразеологізмів належить тенденційність до їхнього розгляду крізь призму антропоцентризму, адже саме людина є творцем стійких виразів (зазвичай із нашаруванням

емоційно-експресивного забарвлення), які віддзеркалюють пізнання, чуттєве сприймання певних явищ, реалій довкілля, їхню оцінку та ін. Зорієнтованість на людину як один з аспектів вивчення фразеологічного рівня мови превалює в праці М.Жуйкової. Дослідниця наголошує: «Основною ознакою фразеологічної системи, що відрізняє її від інших мовних підсистем, є її висока антропоорієнтованість (антропоцентричність), яка виявляється передусім у вибірковій номінації: за допомогою фразеологічних одиниць мовний колектив вербалізує саме ті фрагменти навколишнього світу, які з його погляду мають найбільшу релевантність» (Жуйкова 7). Зазначені пріоритети бере за основу й Ю.Крочук: «Фразеологічний корпус мови антропоцентричний за своєю природою. Процес його формування як один із способів вторинної номінації спрямований на вираження оцінного та емоційного ставлення з метою вплинути на адресата, спровокувати у нього аналогічні оцінки та переживання» (725). Крім того, солідаризуємо з міркуваннями дослідниці про те, що «ФО (фразеологічні одиниці. – Н. К., О. П.) слугують засобами вербалізації етнопсихологічних особливостей соціуму, його менталітету та ціннісної системи, а також передають культурний код нації» (Крочук 723). Ці та низку інших параметрів уважаємо важливими за докладної інтерпретації ідіом української й польської мов, які характеризують узвичаєні моделі поведінки людини.

По-перше, доцільно взяти до уваги спільність походження та мотивації деяких фразеологізмів аналізованого різновиду. Зокрема, частину цих мовних одиниць становлять сполуки спільнослов'янського походження, пор.: *точити зуби* (Словник 164) і *ktoś zgrzyta zębami* (Wielki); *водити / поводити за ніс (за носа) кого* (Словник 122) і *ktoś wodzi za nos kogoś* (Wielki); *лихе (погане, зле й т.ін.) око* (Словник 214); *з [лихого] ока; з [лихих] очей*, «зі сл. *трапитися, статися* і т.ін.» (Словник 461) і *złe oko* (Wielki); *бити у вічі (в око)* (Словник 29) і *coś bije w oczy* (Wielki); *з (від) голови [аж] до ніг (до стін)* (Словник 158) і *od stóp do głów* (Wielki); *як (мов, немов і т.ін.) на долоні* (Словник 214) і *jak na dłoni* (Wielki). Крім того, досліджуючи стійкі сполуки, важливо зацентрувати на схожості образних асоціацій. Як справедливо зазначає Л. Скрипник, «генетична спорідненість слов'янської фразеології підсилюється подібністю образів, що лягають в основу фразеологізмів, спільністю деяких художніх особливостей в оформленні їх (рима, паралелізм побудови та под.)» (150). Підтвердженням наукової концепції дослідниці є наявність низки спільних для української та польської мов фразеологічних одиниць, пор.: *умивати / умити руки* (Словник 735) і *umywać ręce* (Wielki); *як (рідше мов, наче і т.ін.) [свого] ока* зі сл. *берегти, доглядати* й под. (Словник 462), *як (рідше мов, наче і т.ін.) ока в лобі (в голові)* зі сл. *берегти, глядіти, пильнувати* й под. (Словник 462) і *strzec jak źrenicy oka, pilnować jak oka w głowie* (Wielki). Такі ідіоми є міжмовними фразеологічними еквівалентами, котрі з'явилися, імовірно, ще за часів існування праслов'янської спільноти.

Зіставний аналіз досліджуваних фразеологічних одиниць дав змогу вирізнити відносно невелику групу сполук, ужитих у прямому значенні, та значно більшу групу стійких виразів, які засвідчують процес метафоризації, тобто образної інтерпретації певного явища, дії, процесу, ознаки тощо. Пор.: *пропускати (пускати) / пропустити (пустити) повз вуха (мимо вух, повз слух і т.ін.)* що 'не реагувати на те, що говорять' (Словник 578), *різати вуха (вуха, слух)* кому, чим і без додатка '1. Неприємно вражати слух своїм грубим, різким або невиправданим звучанням' (Словник 599), *coś jest nie w smak komuś* ("coś się komuś nie podoba" (Wielki)) і *собачий нюх* у кого 'хто-небудь має здатність легко схоплювати, підмічати, розуміти щось приховане, таємне' (Словник 443), *вовк в овечій шкурі* 'лицемірна людина, яка під маскою доброзичливості приховує злі наміри' (Словник 119), *psi węch* 'intuicja' (Wielki), *ktoś strzela fochy* 'ktoś zachowuje się kapryśnie i łatwo się obraża' (Wielki).

Зорієнтованість на семантичні особливості фразеологічної реалізації способу поведінки людини та її психофізичного стану дає змогу в українській та польській мовах виділити кореляти таких груп:

1) на позначення неправдивих дій, вчинків чи заздалегідь неправдивої інформації суб'єкта щодо іншої особи. Центральну роль у реалізації обману, хитрування, ошукування, шахрайства тощо беруть фразеологізми зі словом *око*. Наприклад: *замилювати (милити) / замилити очі* кому й без додатка (Словник 248), *лудити очі* кому, чий (Словник 355), *наводити полуду (більмо) на очі* кому й без додатка (Словник 417), *наводити / навести туман* на кого (Словник 417), *напускати / напустити дурману* (Словник 424), *напускати / напустити туману* на кого й без додатка (Словник 425), *пускати / пустити туман (туману) [у вічі]* кому (Словник 586), *перти туманá в очі* кому (Словник 586), *пускати / пустити ману [в вічі]* (Словник 585), *пускати / пустити в очі дим (пилюку)* кому (Словник 585); *ktoś rzuca komuś piaskiem w oczy komuś* – 'ktoś oszukuje kogoś' (Wielki). Близький семантичний потенціал виявляють усталені вирази, змодельовані дієсловами *крутити / закрутити, обвести (обкрутити, обернути, обмотати) / обводити (обкручувати, обертати, обмотувати)*, наприклад: *крутити / закрутити голову* кому – '2. Поводити себе нечесно по відношенню до кого-небудь; дурити, обдурювати' (Словник 318); *обвести (обкрутити, обернути і т.ін.) / рідше обводити (обкручувати, обертати й т.ін.) круг (навколо, довкола і т.ін.) пальця* кого – '1. Спритно перехитрити, обдурити кого' (Словник 445). Пор. польські кореляти аналізованих фразеологізмів *ktoś okręca sobie wokół / dookoła / koło palca kogoś, ktoś okręcił sobie wokół / dookoła / koło palca kogoś, ktoś owija sobie wokół / dookoła / koło palca kogoś, ktoś owinął sobie wokół / dookoła / koło palca kogoś* – 'ktoś podporządkowuje sobie kogoś, ktoś podporządkował sobie kogoś' (Wielki). Словникові дефініції свідчать про певну асиметрію значень. Семантику обману в українській мові реалізують

сполуки зі словом *ніс*: *лишити / лишити з носом* кого, 'жарт. Обдурювати, перехитровувати когось' (Словник 341), *водити / поводити за ніс (за носа)* кого – 'обдурювати кого-небудь певний час, не виконуючи обіцяного або приховуючи щось' (Словник 122). З іменником *ніс* засвідчені фразеологізми й у польській мові, проте в них закладений дещо інший зміст: *ktoś wodzi za nos kogoś* – 'ktoś przez dłuższy czas oszukuje kogoś, po to, by go sobie podporządkować' (Wielki). Подекуди польські фразеологізми містять у своєму складі мовні одиниці, які в ізольованому вживанні абсолютно не пов'язані зі значеннями 'брехати, обманювати', наприклад: *ktoś nabił w butelkę kogoś* – 'ktoś oszukał i ośmieszył kogoś, wykorzystując jego łatwowierność' (Wielki); *ktoś robi w balona kogoś*, – 'ktoś oszukuje kogoś, wykorzystując jego naiwność' (Wielki); *ktoś zrobił w balona kogoś* – 'ktoś oszukał kogoś, wykorzystując jego naiwność' (Wielki); *ktoś zrobił w konia kogoś* – 'ktoś oszukał kogoś, wykorzystując jego naiwność' (Wielki); *ktoś robi wodę z mózgu komuś* – 'ktoś świadomie wprowadza kogoś w błąd i ogłupia, podając nieprawdziwe lub sprzeczne informacje' (Wielki); *ktoś wciska ciemnotę* – 'ktoś przekazuje kłamliwe, nieprawdopodobne lub bezsensowne informacje, starając się, aby ktoś inny w nie uwierzył' (Wielki); *ktoś wystrychnął na dudka kogoś* – 'ktoś podstępem sprawia, że jakaś osoba lub jakieś osoby znalazły się w niekorzystnej sytuacji' (Wielki); *ktoś wpuścił w kanał kogoś* – 'ktoś podstępem sprawił, że jakaś osoba lub jakieś osoby znalazły się w niekorzystnej sytuacji' (Wielki);

2) з указівкою на намір обманути, ошукати мовця: *ловитися (попадати, потрапляти й т. ін.) / упійматися (пійматися, попасти і т. ін.) на гачок* чий, який і без означення – 'давати, дозволяти себе ошукати, обдурити (перев. довірливо ставлячись до кого-, чого-небудь)' (Словник 353); *унустити рака з рота* – 'бути ошуканим, одуреним облесливим захвалюванням' (Словник 737); *даватися / датися, як горобець на полову* – 'дозволяти себе ошукати, піддаватися обману' (Словник 185); *ktoś połyka haczyk* – 'ktoś daje się oszukać i nakłonić do działania będącego w interesie innej osoby' (Wielki). Подекуди в цю сферу потрапляють стійкі компаративні вирази, що можуть мати супровідне значення легкості: *як (мов, ніби і т. ін.) шовком шиє (гантує)* з сл. *брехати* – 'дуже вправно, тонко, вміло' (Словник 775); *ktoś plecie jak Piekarski na mękach* – 'ktoś mówi rzeczy nieprawdziwe lub bez sensu' (Wielki);

3) на позначення ситуацій, пов'язаних із чиймись безглуздими вчинками, із відсутністю розуму, розсудливості, поміркованості тощо. Компонентами фразеологізмів цього різновиду є назви:

а) тварин, птахів, наприклад: *як (мов, ніби і т. ін.) баран в аптеці*, з сл. *розбиратися*, 'ірон., зневажл. Уживається для вираження повного заперечення змісту зазначеного слова; зовсім не (розбиратися)' (Словник 23); *як цап (вовк) у (на) зорях* зі сл. *розбиратися, розумітися* й т. ін., 'ірон. Уживається як категоричне заперечення змісту зазначених слів; зовсім не (розбиратися, розуміти й т. ін.)' (Словник 754); *горобці цвірінькають у голові (у макітрі)* кому, чий (Словник 162); *Uczył Marcin*

Marcina, a sam głupi jak świnia – ‘powiedzenia tego używamy w sytuacji, gdy ktoś, kto sam niewiele wie, uczy innych’ (*Wielki*); *osioł dardanelski* – ‘książk. pejorat. ‘osoba bardzo głupia, tępa i bezmyślna’ (*Wielki*);

б) дерев, їхніх частин чи виготовлених із них предметів, наприклад: як чін. ‘1. з сл. дурний. Дуже сильно, надзвичайно’ (*Словник 765*); *пеньок (пень) з очима*, ‘грубо, фам. Нетямущий, безтолковий, дурнуватий’ (*Словник 489*); як (мов, ніби й т.ін.) *колода (ступа)* ‘зі сл. дурний. Дуже, надто’ (*Словник 305*); *głupi jak pień* – ‘całkowicie głupi’ (*Wielki*);

в) взуття, наприклад: як [драний (дірявий)] *чобіт (валянок)* ‘зі сл. дурний. Дуже, надзвичайно’ (*Словник 765*); *głupi jak but* (*Wielki*);

г) конкретних предметів, наприклад: *високий як тополя, а дурний як квасоля* (*Словник 306*); *дурний як бовт* (*Словник 306*); *głupi jak stołowe nogi* (*Wielki*); *jak tabaka w rogu* – ‘żart. taki, który nic nie wie na określony temat, chociaż mówiący sądzi, że powinien wiedzieć’ (*Wielki*);

г) соматизми: *без [третьої (сьомої)] клепки [в голові (у тім’ї)]*; *без клепок [у голові (у тім’ї)]*, ‘зневажл. Хто-небудь дурний, розумово обмежений, недоумкуватий’ (*Словник 301*); *капустяна (курча) голова* ‘зневажл. Некмітлива, нерозторопна, неуважна людина’ (*Словник 157*); *порожня (пуста) голова* ‘зневажл. Нерозумна, нетямуща людина’ (*Словник 157*); *без голови* ‘нерозумний, некімливий’ (*Словник 158*); *barania głowa* – ‘głupi człowiek’ (*Wielki*); *kapuściana głowa* – ‘głupi człowiek’ (*Wielki*); *sieczka w głowie* – ‘brak logicznego myślenia’ (*Wielki*); *ktoś ma pusto w głowie* – ‘ktoś ma pusto w głowie’ (*Wielki*); *ktoś ma źle w głowie* – ‘ktoś jest chory psychicznie lub tak się zachowuje’ (*Wielki*). Наближені за семантичним потенціалом також сполуки без соматизмів на зразок: *не всі вдома (дома)* у кого – ‘хто-небудь дурний, недоумкуватий’ (*Словник 131*); *без царя (без царка) в голові* – ‘розумово обмежений, недалекий, безрозсудний’ (*Словник 755*); *не при своєму (при своїм) розумі (умі)* – ‘розумово обмежений, не здатний правильно мислити, діяти, оцінювати щось’ (*Словник 616*); *розсохлися клепки* у кого ‘зневажл. Хтось поводить себе нерозумно, видається розумово обмеженим’ (*Словник 301*); *mieć kuku na muniu, kota, nie wszystkich w domu, świra* ‘być głupim, niedowarzonem, niespełna rozumu’ (*Wielki*); *niespełna rozumu* ‘taki, który zachowuje się nierozsądnie i nielogicznie i sprawia wrażenie chorego psychicznie’ (*Wielki*); *brak komuś piątej kleпки, brakuje piątej kleпки komuś, brakuje wszystkich klepek komuś* ‘ktoś jest chory psychicznie lub tak się zachowuje’ (*Wielki*); *ktoś upadł na głowę, ktoś upadł na mózg* ‘zachować się całkowicie nieracjonalnie, zgłupieć, zwariować’ (*Wielki*). Підкреслення нерозсудливості, розумового обмеження подекуди представлене як процес, що маркує незрозумілу, дивну поведінку когось, наприклад: *валяти (клеїти) дурня* ‘1. Робити дурниці, безглузді вчинки; поводитися не так, як слід’ (*Словник 51*); *ktoś udaje głupa, ktoś udaje Greka* ‘ktoś zachowuje się tak, jakby nie wiedział, o co w danej sytuacji chodzi, mimo że wie’ (*Wielki*);

4) з указівкою на ситуації, спричинені психофізичними проявами гніву, злості, нервування. Такі усталені вирази мають негативне емоційно-експресивне забарвлення. У польській лінгвістиці порушеній проблемі значну увагу присвятила А. Міколайчук. Дослідниця схиляється до думки, що вияв гніву реалізують певні метафоричні одиниці, зокрема «gniew to zakłócenie równowagi; przyczyna gniewu to wywołanie fizycznego bólu (przyczyna gniewu to ucisk ciężkiego przedmiotu), gniew to choroba ciała; gniew to szaleństwo; gniew to jad / zatrucie, gniew to (niebezpieczne) zwierzę» та ін. (Mikołajchuk 136–143). Докладне дослідження фразеологічних корелятивів із семантикою гніву в українській і польській мовах дало змогу виявити сполуки з лексемою *кров* та дієсловами, що зазвичай реалізують результативну дію, почасти пов'язану зі змінами температурних ознак. Наприклад: *кров кипить (закипає, вирує і т. ін.) / закипіла (завирувала) [у жилах (у скронях)] у кому, у кого й без додатка – 'хто-небудь перебуває в стані сильного збентеження, гніву, обурення й т. ін.'* (Словник 315); *наливатися / налитися кров'ю – 'червоніти від злості, напруження й т. ін.'* (Словник 422); *кров ударяє (бухає) / ударила (забухала) в голову (до голови) кому й без додатка* (Словник 315); *krew się gotuje w kimś, krew zalewa kogoś, nagła krew zalała kogoś 'ktoś wściekł się'* (Wielki). Значення процесуальної ознаки, пов'язаної з гнівом, доведення когось до надзвичайно збудженого стану, реалізують й інші фразеологізми в обох мовах, наприклад: *коло́ти (випікати) очі кому – '2. Дратувати когось, не давати комусь спокою'* (Словник 305); *ktoś prowadzi (doprowadzi) kogoś do białej gorączki – 'irytować kogoś, wywoływać u niego wściekłość, oburzenie na coś'* (Wielki). Семантика роздратування та дії, пов'язані з цим процесом, представлені в стійких сполуках на зразок: *важким (недобрим) духом дихати на кого й без додатка – 'дуже сердитися, гніватися, злитися на когось'* (Словник 200); *вогнем (полум'ям, пеклом і т. ін.) дихати на кого, рідше проти кого, чого й без додатка – 'дуже сердитися, гніватися, виявляти недоброзичливість до когось'* (Словник 200); *на стіну (на стінки, на стінку й т. ін.) лізти / полізти – '1. Бути дуже збудженим, неспокійно себе поводити, наполягаючи на чомусь. 2. Доходити до стану одуріння, бути у відчай; шаленіти'* (Словник 347); *лізти / полізти у пляшку, 'жарт. Сердитися, гніватися (нерідко без достатніх на те підстав)'* (Словник 346); *młody gniewny – 'osoba (zazwyczaj młoda) wyrażająca dobitnie swój krytycyzm wobec czegoś, buntująca się przeciwko jakimś zasadom, manifestująca swoją niezależność'* (Wielki). На особливу увагу заслуговує вживаний у польській мові фразеологізм з аналізованим значенням *ktoś drze włosy z głowy – 'wyrażać najwyższe zdenerwowanie, poirytowanie; być roztrzęsionym, rozpaczać, histeryzować'* (Wielki). Вважаємо за потрібне зацентрувати на близькому за формальним вираженням українському фразеологізмі *[аж] рвати (дерти, скубти і т. ін.) на собі (на голові) волосся (чуба)*, який має дещо модифіковану семантику: *'впадати у великий відчай, розпач, дуже переживати, побиватися'* (Словник 594). Зі значенням дратування когось

функціонують в українській та польській мовах близькі за структурою та лексичним наповненням стійкі вирази *діяти на нерви кому*; *грати на нервах* чиїх, кому й без додатка (Словник 167) – *ktoś/coś działa na nerwy komuś*; *ktoś/coś gra na nerwach komuś* (Wielki). Пор. також *виходити / вийти з рівноваги (з себе)* (Словник 92) і *ktoś wychodzi z nerwów* (Wielki). З-поміж фразеологічних корелятивів в українській та польській мовах значну частину становлять мовні одиниці із семантикою гніву, які містять лексеми на позначення частин тіла людини. Неабияка роль припадає на символічне навантаження слова *печінка*: *сидіти в печінках* кому – ‘набридати, ставати неприємним, нестерпним’ (Словник 644); *coś leży komuś na wątrobie* – ‘coś kogoś nurtuje, złości, irytuje, coś komuś dokucza, doskwiera’ (Wielki); *ktoś ma na wątrobie coś* – ‘mieć złość, żal do kogoś o coś, złościć się o coś, irytować czymś’ (Wielki). Близький семантичний відтінок виявляють усталені вирази зі словом *жовч* (*żółć*), проте в польській мові їх більше, ніж в українській. Наприклад: *виливати / вилити жовч* – ‘виявляти чим-небудь недоброзичливість, неприязнь, злобу (перев. у розмові)’ (Словник 75); *ktoś / coś dolał / dolało żółci* (Wielki), *żółć burzy się w kimś* (Wielki), *żółć gotuje się w kimś* (Wielki), *żółć wzbiera w kimś* (Wielki), *żółć zalewa kogoś* (Wielki). Специфічно польським маркування гніву варто вважати фразеологізми з деякими назвами тварин, комах тощо, наприклад: *ktoś dostaje małego rozumu*, *ktoś dostał małego rozumu* – ‘ktoś nagle zaczął zachowywać się inaczej niż zwykle w sposób dziwaczny lub nieodpowiedzialny’ (Wielki); *ktoś ma muchy w nosie* – ‘ktoś jest w złym humorze i złości się bez wyraźnego powodu’ (Wielki); *mieć kozła na czole* – ‘okazywać niezadowolenie, gniew, być nieprzystępnym’ (Wielki);

5) на позначення підступності, лицемірства, лукавства, нещирості людини, яка приховує злі наміри, наприклад: *вовк в овечій шкурі* (Словник 119); *wilk w owczej skórze* (Wielki); *дивитися / глянути вовком* на кого й без додатка – ‘виявляти неприязнь, вороже ставлення до кого-небудь’ (Словник 197); *ktoś patrzy wilkiem*, *ktoś spogląda wilkiem* – ‘ktoś patrzy wrogo i nieufnie’ (Wielki); *wilkiem komu z oczu patrzy* – ‘o kimś nieszczerym, nieżyczliwym’ (Wielki). Негативне забарвлення спостерігаємо й у стійких сполуках з утворенням від цього іменника прикметником *вовчий*, наприклад: *вовчим оком*, зі сл. *дивитися*, *слідкувати* й т. ін. – ‘жадібно, хтиво і т. ін.’ (Словник 466); *wilcze prawo* – ‘prawo jakiejs osoby lub grupy osób do zrobienia czegoś, czego mówiący nie akceptuje; przemoc, bezprawie, prawo silniejszego’ (Wielki). Для позначення хитрої людини в обох мовах використано символи лисиці (лиса), kota та ін., наприклад: *старий лис*; *стара лисиця* – ‘2. зневажл. Лукава, нещира, хитра й т. ін. людина’ (Словник 335); *farbowany lis* – ‘osoba, która udaje kogoś, kim nie jest, w celu uzyskania jakichś korzyści’ (Wielki); *lisia skóra* – ‘o człowieku nieszczerym, sprytnym, podstępny’ (Wielki);

6) для вербалізації стереотипу пихатої людини: *як (мов, ніби й т. ін.) індик*, зі сл. *наприндитися*, *надутися* й т. ін. (Словник 275); *ходити навичем*

(гоголем) (Словник 749); *puszyć się jak indyk*; *nadęty jak indyk*; *ktoś chodzi jak paw* – ‘ktoś jest bardzo dumny i wywyższa się’ (Wielki); як жаба на купині ‘2. зі сл. надутися, напрудитися й под. Дуже, надто (про пихату, набундючену людину)’ (Словник 233). Крім індика, павича та жаби, в українських фразеологізмах засвідчений образ півня: *ходить півнем* – ‘триматися зверхньо, гордовито, хоробро або зухвало’ (Словник 750);

7) на позначення непоступливої людини. Моделювати таку рису характеру в українській та польській мовах допомагають образи-символи барана, козла, осла та ін., наприклад: *упертий як баран (осел)* (Словник 23); *uparty jak kozioł* (Wielki);

8) з указівкою на слухняність, поступливість, терплячість людини, наприклад: *як віл обуха* – ‘покійно, приречено, безнадійно’ (Словник 110); *cierpliwy jak wół* (Wielki). Як засвідчують подані українські та польські фразеологізми, реалізувати їхню семантику допомагає символ вола;

9) на позначення безтурботної людини, наприклад: *божа пташка* – ‘той, хто не відчуває труднощів життя, вільний від них; безтурботна людина’ (Словник 583). Додатковий відтінок ледарства, безвідповідальності містить структурно та метафорично наближений до української усталеної сполуки польський фразеологізм *niebieski ptak* – ‘człowiek niepracujący i żyjący cudzym kosztem’ (Wielki);

10) для вираження стереотипу мовчазної людини, пор.: *як (мов, ніби й т. ін.) води в рот набрати*, перев. зі сл. *замовкнути, мовчати* й под. – ‘втратити здатність або бажання говорити; мовчати’ (Словник 416) і *ktoś nabrał wody w usta* – ‘ktoś nie zechciał wypowiedzieć się na jakiś temat’. Крім того, натрапляємо й на інші близькі за семантикою сталі вирази в обох мовах: *як риба*, зі сл. *мовчати* – ‘нічого не говорити’ (Словник 23); *ktoś milczy jak grób*, *ktoś milczy jak głaz*, *ktoś milczy jak kamień* – ‘ktoś nie ujawnia czegoś, co uznaje za tajemnicę’ (Wielki).

Акцентуючи на антропоцентризмі та семантичній палітрі фразеологізмів, Ю. Крочук справедливо зазначає: «Номенклатура фрагментів дійсності, які номінуються ФО (фразеологічні одиниці. – Н. К., О. П.) доволі широка, адже вона передає із покоління в покоління знання про усталену в суспільстві систему традицій, звичаїв, законів та повсякденних уявлень про світ. Увесь фразеологічний склад мови зосереджений навколо різноманітних характеристик людини, особистих якостей, зовнішності, психічних та емоційних станів, вчинків» (724). Варто зазначити, що в більшості випадків українські та польські кореляти мають ідентичну (позитивну чи негативну) експресію й метафорику. Наприклад, семантику неймовірного піднесення, щастя маркують фразеологізми, побудовані на основі просторових ознак, зокрема ті, що містять лексему *небо*: *на сьомому небі* (Словник 539) – *był w siódmym niebie, jest komu dobrze jak w niebie* (Wielki).

Дослідниця-славістка О. Левченко у фразеологізмі вбачає кілька важливих вимірів, що демонструють його національно-культурну специфіку:

по-перше, це спосіб членування світу, що відбиває особливості менталітету; по-друге, відображення прототипних та стереотипних уявлень етносу; і по-третє, спосіб вербалізації цих уявлень (тобто використання тих чи тих метафоричних принципів, заповнення моделі специфічним компонентом, аж до безеквівалентного тощо) (35). Тому здійснений контрастивний аналіз українських і польських фразеологічних аналогів у площині їхнього вербального наповнення наочно демонструє спільне й відмінне в мовних картинах світу двох сусідніх слов'янських народів.

Висновки та перспективи дослідження. У фразеологічно-паремійному фонді української та польської мов є чимало абсолютних еквівалентів, тобто цілком подібних і за формою, і за семантикою, і за прагматичними параметрами одиниць. Проте найцікавіші в контрастивному аспекті саме фразеологічні аналоги, які повною мірою демонструють оригінальність мовної, культурної, світоглядної позиції народу, шаблони мислення й поведінки людей як представників свого етносу. Що ближчі ці народи (генетично, історично, географічно), то більший масив для порівняння, то зручніші пошуки відмінного на спільному тлі, то зрозуміліші напрямки варіацій архетипу. З огляду на це виконана праця на матеріалі відносно невеликої, семантично обмеженої групи має конкретні результати й доводить, що запропонована методика відкриває перспективи для аналогічних досліджень мовних картин світу.

Список використаної літератури

- Жуйкова, Маргарита. *Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов*. Луцьк, 2007.
- Кононенко, Ірина. *Українська та польська мови: контрастивне дослідження*. Warszawa, 2012.
- Крочук, Юлія. «Антропоцентричні основи дослідження фразеологізмів у мовній картині світу». *Молодий вчений*, № 1 (53), 2018, с. 723–6.
- Левченко, Олена. *Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект*. Львів, 2005.
- Самадова, Александра. «Номінації їжі в українських і польських фразеологізмах». *Studia Ucrainica Varsoviensia* 3. Warszawa, 2015, s. 179–86.
- Скрипник, Лариса. *Фразеологія української мови*. Київ, 1973.
- Словник фразеологізмів української мови*, уклад. В. Білоноженко, І. Гнатюк, В. Дятчук та ін. Київ: Наукова думка, 2003.
- Mikołajchuk, Agnieszka. "Kognitywny obraz gniewu we współczesnej polszczyźnie". *Etnolingwistyka. Problemy języka i kultury*. Lublin, 1996, s. 131–6.
- Samadova, Aleksandra. "Zjawisko ekwiwalencji frazeologizmów z komponentem nazywającym jedzenie w języku polskim i ukraińskim". *Вісник Прикарпатського університету. Філологія*, т. 44–45, 2015, с. 58–62.
- Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*, red. naukowy P. Źmigrodzki, komitet redakcyjny M. Bańko, B. Batko-Tokarz, J. Bobrowski itp. URL: <http://wsjp.pl/index.php?pwh=0..>

References

- Zhuikova, Marharyta. *Dynamichni protsesy u frazeologichnii systemi skhidnoslovianskykh mov*. Luts'k, 2007.
- Kononenko, Iryna. *Ukrainska ta polska movy: kontrastyvne doslidzhennia*. Warszawa, 2012.
- Krochuk, Juliia. "Anthropocentric basis for investigation of phraseological units in the linguistic worldview". *Young Scientist*, № 1 (53), 2018, s. 723–6.
- Levchenko, Olena. *Frazeologichna symbolika: lingvokulturolozhnyy aspekt*. Lviv, 2005.
- Samadova, Aleksandra. "Nominatsii yizhi v ukrainskykh i polskykh frazeologizmach". *Studia Ucrainica Varsoviensia* 3. Warszawa, 2015, s. 179–86.
- Skrypnyk, Larysa. *Frazeologhiia ukrainskoi movy*. Kyiv, 1973.
- Slovnyk frazeologizmiv ukrainskoi movy*, edited by V. Bilonozhenko, I. Hnatiuk, V. Diatchuk. Kyiv: Naukova dumka, 2003.
- Mikołajchuk, Agnieszka. "Kognitywny obraz gniewu we współczesnej polszczyźnie". *Etnolingwistyka. Problemy języka i kultury*. Lublin, 1996, s. 131–46.
- Samadova, Aleksandra. "Zjawisko ekwiwalencji frazeologizmów z komponentem nazywającym jedzenie w języku polskim i ukraińskim". *Newsletter Precarpathian University. Philology*, iss. 44–45, 2015, s. 58–62.
- Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*, red. naukowy P. Żmigrodzki, komitet redakcyjny M. Bańko, B. Batko-Tokarz, J. Bobrowski itp. wsjp.pl/index.php?pwh=0.

Стаття надійшла до редколегії 03.09.2020